

besluit „op het geneeskundig toeverzigt in de Vereenigde Nederlanden” de Fransche wetten afschafte en „departementale commissiën” in het leven riep. Zoo verplaatst ons hoofdstuk IV in den nieuweren tijd door voor het overzicht van de „Regeling der voorziening tegen „besmettelijke ziekten” het jaar 1872 als keerpunt te kiezen. Zoo vormt voor een beschouwing van de „Regeling van het Staatstoezicht op krankzinnigen” het jaar 1884 zulk een keerpunt.

In het „Aanhangsel” worden de „Arbeidswetgeving en andere „maatregelen in het belang der openbare gezondheid” beschouwd. De Schrijver betoogde reeds in zijn inleiding, naar wij meenen op goede gronden, dat de tot deze kategorie behoorende wetten voor een goed deel het karakter van „geneeskundige wetgeving” bezitten. Een aantal bijlagen, met modellen van formulieren en lijsten verhoogden de praktische bruikbaarheid van het boek.

Wij hopen op voldoende wijze den indruk verwekt te hebben, dat de Heer VAN DER MIJLE een goed werk verricht heeft, dat voor velen een vraagbaak zal zijn, en bij nadere kennismaking zal blijken, niet alleen een volledig „historisch overzicht” onzer geneeskundige wetgeving te bevatten, maar zich niet zelden tot den hooger rang van historische studiën te verheffen.

Dr. W. KOSTER, *Oud-Hoogleraar.*

INGEZONDEN.

HET WONINGVRAAGSTUK OP HET CONGRES TE 's-GRAVENHAGE.

Mijnheer de Redacteur!

Vergun mij een kanteekening te maken op uw artikel, betreffende het debat over het woningvraagstuk op het Congres voor Openbare Gezondheidsregeling, opgenomen in het *Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde* van 10 Oct. j.l., n°. 15. In dit artikel wordt ten mijnen opzichte gezegd:

„In de tweede plaats zouden bij de Wet minimum-eischen moeten worden „vastgesteld waaraan elke woning moet voldoen. Zulke eischen waren door „den tweeden inleider Dr. WINTGENS geformuleerd in een reeks van stellingen, maar zooals ze daar lagen vonden ze noch bij medici, noch bij technici instemming. De medici vonden de nauwkeurig aangewezen grenzen „tusschen gezondheidsgevaarlijke en gezonde afmetingen niet wetenschappelijk te verdedigen, de technici vonden ze eenvoudig onuitvoerbaar hoog „gesteld. Men zou half Amsterdam moeten afbreken, als de wetgever ze „overnam”.

In deze woorden is geheel onjuist weêrgegeven wat ik op het Congres betoogd heb. Van minimum-eischen heb ik in het geheel niet gesproken,

althans niet in den zin, die door U daaraan gehecht wordt, n.l. minimum-eischen voor bestaande woningen. De gedachtengang mijner redeneering was deze:

Wil men ten opzichte der volkshuisvesting in Nederland eenige afdoende verbetering erlangen, dan behooren bij een Rijkswet omtrent de dringendste eischen der woningshygiëne voorzieningen te worden getroffen, waartoe in de eerste plaats noodig is den Gemeentebesturen de verplichting op te leggen tot het houden van toezicht op den toestand der woningen. Om dat toezicht met vrucht toe te passen, moeten, zij het dan ook voorloopig op zeer bescheiden voet, van Rijkswege enkele minimum-eischen gesteld worden, waaraan alle woningen — d. i. zoowel oude als nieuwe of te verbouwen woningen — in alle gemeenten dienen te beantwoorden. Het ontwerpen van de meer in bijzonderheden afdalende bepalingen zij echter — behoudens eenige nader in de Wet te regelen contrôle — aan de Gemeentebesturen zelve overgelaten. Dit is noodig, omdat bij het ontwerpen van gemeentelijke verordeningen altijd rekening te houden is met plaatselijke toestanden en omstandigheden. Immers het is bijv. duidelijk, dat aangaande de drinkwatervoorziening in een op de hoogten van Zuid-Limburg gelegen gehucht of dorp andere bepalingen moeten gemaakt worden als voor Maastricht of Venlo, waar goede drinkwaterleidingen bestaan; dat de eischen voor de verwijdering van vast en vloeibaar vuil anders moeten gesteld worden in een groote stad als op het platteland, waar het verzamelen en bewaren van mest tot de eerste levensvoorwaarden van den landbouwer behooren; dat het houden van geit of varken in een groot centrum moet worden verboden of aan beperkende bepalingen onderworpen, terwijl in minder bevolkte gemeenten daarmede rekening is te houden.

Met de stellingen nu, welke ik op het Hygiënisch Congres heb toegelicht en die opgenomen zijn in ons *Tijdschrift* van 26 Sept. j.l., n°. 13, blz. 493, heb ik enkel beoogd de vergadering in beginsel uitspraak te laten doen omtrent de eischen waaraan nieuw te bouwen woningen moeten beantwoorden, opdat zij, behoudens hetgeen hieromtrent vooraf werd opgemerkt, tot leiddraad zouden kunnen strekken voor de Gemeentebesturen bij het ontwerpen der bouwverordeningen. Van eischen te stellen aan bestaande woningen, heb ik mijn toelichting hoegenaamd niet gerept. Dit blijkt trouwens reeds uit de stellingen zelve, o. a. uit stelling 1, waar gesproken wordt van het bouwen van terreinen; uit stelling 2, waar geëischt wordt dat een met organische zelfstandigheden doortrokken of weinig poreuse bodem moet worden afgegraven; uit stelling 3, waar voorwaarden gesteld worden omtrent de bouwmaterialen; uit stelling 6, waar aangegeven is, hoe de ruimten tusschen vloeren en plafonds moeten worden opgevuld; uit stelling 7, handelende over het in gebruik nemen van nieuwe woningen; uit stelling 8, aangevende tot welke hoogte een gebouw mag worden opgetrokken en stelling 9, bepalende de vrije ruimte, die achter den achtergevel behoort te liggen; uit stelling 11, die voorschrijft waarop te letten is bij het aanbrengen der trappen en stelling 12, aangevende tot welke hoogte de schoorsteen moeten opgetrokken worden.

Overigens springt het voor een ieder, die zich speciaal met het woning-

vraagstuk bezig houdt, dadelijk in het oog, dat dergelijke eischen niet kunnen gesteld zijn voor bestaande woningen. Daarvoor zijn zij stellig veel te hoog en zouden zij als een unicum moeten beschouwd worden bij vergelijking met de bestaande wetgevingen op dit gebied.

Ik ben het geheel met U eens, Mijnheer de Redacteur, waar Gij zegt:

„Het zal zaak zijn bij het stellen der minimum-eischen zeer bescheiden te „zijn”. Deze voorzorg nam ik in acht, toen ik met mijn collega J. MENNO HUIZINGA in Juli 1895 op verzoek van Z.Exc. den Minister van Binnenl. Zaken rapport uitbracht „omtrent de minimum-eischen, uit een hygiënisch „oogpunt aan woningen te stellen, en omtrent de gevallen, waarin het ont- „breken van een of meer dezer vereischten tot onbewoonbaarverklaring moet „leiden”. Voor bestaande woningen (zie notulen der Inspecteurs-vergaderin- gen 1895, blz 444) eischten wij toen slechts:

1°. een inhoudsruimte van minstens 12 cM³ per daarin wonend of nacht- verblijfhoudend persoon en voor kinderen beneden 12 jaar de helft;

2°. een hoogte der vertrekken van minstens 2 M.;

3°. voor elk gezin de beschikking van minstens één verwarmbaar vertrek van minstens 15 cM² oppervlakte, en voorzien van vensters of venster geheel of gedeeltelijk beweegbaar, tot een gezamenlijk lichtoppervlak van minstens $\frac{1}{12}$ van het vloeroppervlak.

Zou U denken, dat men met deze eischen half Amsterdam zou moeten afbreken? Zoo ja, dan zeg ik: censeo Carthaginem esse delendam.

Of nu mijn eischen te hoog gesteld zijn ten aanzien van nieuw te bouwen woningen? Het gaat moeilijk daarover thans discussie te voeren, nu de zaak commissoriaal gemaakt is en dit punt andermaal een onderwerp van be- raardslagings zal uitmaken op het Congres, dat ons het volgend jaar te wacht- ten staat. Slechts wil ik hier opmerken, dat de bouwverordeningen onzer groote steden tal van analoge voorschriften bevatten, dat ik zelfs enkele stellingen daaraan ontleend heb en wat meer zegt, dat ten opzichte van verschillende punten in meerdere groote steden van ons land hogere eischen gesteld zijn. Het lag overigens voor de hand, dat ik bij het ontwerpen mijner eischen niet te hoog moest gaan, omdat ik in algemeenen zin bepalingen moest aangeven, die voor de groote meerderheid der gemeenten bruikbaar zijn. Ik herinner mij dan ook niet, dat door een mijner bestrijders mijn stellingen in toto overdreven hoog zijn genoemd; alleen heeft Prof. DRUCKER in algemeene termen er op gewezen, dat men het woningvraagstuk niet noode- loos moet compliceeren met overdreven eischen. En mijn collega HUIZINGA maakte mij er zelf een verwijt van, dat ik ten opzichte der kelderwoningen niet ver genoeg ging, ofschoon ten onrechte, daar ik in mijn toelichting uit- drukkkelijk gezegd heb, dat men dienaangaande alleen afdoende is te werk gegaan te Zwolle, waar het verboden is kelders tot woning in te richten of als zoodanig te gebruiken.

Uw opmerking, dat de technici mijn eischen eenvoudig onuitvoerbaar hoog vonden, vervalt dus, tenzij men aanneme dat in onze groote steden de bouwverordeningen tal van bepalingen bevatten, die eenvoudig onuitvoer- baar zijn.

En wat betreft de opmerkingen der medici, dit:

Door de H. H. HUIZINGA en BLOOKER is aangevoerd, dat ik mijn stellingen te zeer gepreciseerd had, dat ik te zeer in détails was getreden. Zij hadden liever gezien, dat ik mijn wenschen in meer algemeene termen zou hebben aangegeven. Niets is echter minder juist dan deze bewering. Zeg ik bijv. dat men bij het bouwen van woningen te letten heeft op behoorlijke toetreding van lucht en licht, dan zal een Gemeentebestuur, dat verordeningen te maken heeft, al licht antwoorden: „Ja, dat weten wij ook. Wij wenschen „echter goed omschreven eischen, zoo mogelijk uitgedrukt in getallen, waar „aan wij iets hebben bij het ontwerpen en vaststellen onzer politieverordening” Willen wij practisch iets praesteeren, dan dienen wij wel degelijk met scherp geformuleerde gegevens voor den dag te komen, althans waar dit mogelijk is.

Het argument dat de „nauwkeurig aangewezen grenzen tusschen gezondheidsgevaarlijke en gezonde afmetingen niet wetenschappelijk te verdedigen „zijn” is afkomstig van Prof. SALTET. Ofschoon deze opmerking inderdaad niet ongegrond is, zoo kan ik mij toch slechts ten deele daarmee vereenigen. Het staat met de woningen als met de kindersterfte. Niet een enkele, maar tal van factoren oefenen daarop hun invloed uit. Behalve de woning zelf, zijn op de morbiditeit en mortaliteit der bewoners van invloed de goeheid, de wijze van leven, het drankgebruik, het beroep enz. enz., zoodat het onmogelijk is in cijfers te brengen, welk aandeel daarvan aan de verschillende factoren toekomt. Wij moeten ons dus ook in Nederland, evenals elders, behelpen met hetgeen daarvoor als norm wordt aangenomen. Verschillende principiële vragen der gezondheidsleer zijn langs geen anderen weg te beantwoorden dan langs dien der statistische methode en betreden wij deze baan, dan vinden we toch nog al het een en ander, dat stof tot denken geeft. Men leze bijv. wat OTTO TRÜDINFER 1) zegt over „die sanitären „Misstände als Folgen der Wohnungsnot”. Zoo heeft verder VON KÖRÖSI 2) voor Buda-Pesth statistisch aangetoond dat het getal sterfgevallen aan infectie-ziekten evenwijdig loopt met de woningsdichtheid, m. a. w. dat de sterfte omgekeerd evenredig is aan het quantum lucht, dat iederen mensch ter beschikking staat. Zoo vond SCHWABE voor Berlijn aanmerkelijk onderscheid tusschen de sterfte in kelder- en dakwoningen en die op andere verdiepingen. 3). Even belangwekkend is het, wat UFFELMANN zelf vermeldt onder het opschrift „Hauskrankheiten” op bldz. 398, 399 en 400 van zijn handboek.

Ik heb gemeend dit te moeten opmerken naar aanleiding van uw bovengenoemd artikel. Ten volle ben ik met U eens „dat de hygiënisten moeten „zorgen door goede gegevens het werk der staatslieden voor te bereiden en „door gematigde conclusies te voorkomen, dat in de kaart wordt gespeeld „van industriëelen die werkmanswoningen exploiteeren.”

Gelieve inmiddels de betuiging te aanvaarden mijner hoogachting.

Maastricht 15 October 1896.

Dr. E. WINTGENS.

1) Gekrönte Preisschrift der EBERHARD-KARLS Universität zu Tübingen, ten titel voerende: *Die Arbeiterwohnungsfrage u. die Bestrebungen zur Lösung derselben*, Jena 1888. Verlag van G. FISCHER.

2) *Handbuch der Hygiene* van Dr. UFFELMANN, blz. 351.

3) *Deutsche Vierteljahrsschrift für öffentliche Gesundheitspflege*, Bd. 21, blz. 153.

Het verheugt ons, geachte Heer WINTGENS, dat gij door uw ingezonden stuk ons gelegenheid geeft het belangrijke woningvraagstuk opnieuw voor de oogen onzer lezers te brengen. Uwe onderscheiding tusschen de eischen aan oude en nieuw te bouwen woningen gesteld doet inderdaad onze uitdrukking: „men zou half Amsterdam moeten afbreken. enz.” vervallen. Wij hadden daarbij den eisch van 3 Meter hoogte voor elk vertrek op het oog.

Een stoute sprong was het niet om de door U geformuleerde „eischen „eener gezonde woning” als minimum-eischen op te vatten. Wat beneden de daar gestelde grens ligt, is dan toch ongezond.

Gij zegt in bovenstaand stuk, uw gedachtengang recapituleerend, (er) moeten van Rijkswegen enkele minimum-eischen gesteld worden, waaraan alle woningen — d. i. zooveel oude als nieuwe of te verbouwen woningen — in alle gemeenten dienen te beantwoorden. En onder uwe „eischen” vinden wij „als minimaalhoogte voor woon- en slaapkamer moet 3 Meter gesteld worden”. In deze twee citaten vindt gij de verklaring onzer onjuist gebleken meening, dat gij eischen stelt, die half Amsterdam (waar de gemeenteverordening in Art. 306 de hoogte van vertrekken op 2.5 meter bepaalt voor *nieuwe* huizen) met afbreken bedreigen en dat uwe eischen hooger gesteld zijn dan technici kunnen goedkeuren.

Het door geneeskundigen aangevoerd bezwaar door U bedoeld, was dat van Dr. HUIZINGA, die pittig de onmogelijkheid in het licht stelde om op wetenschappelijken grond te verklaren: met een afmeting van 1.8 blijft ge gezond, met 1.7 wordt ge ziek. Als het nog noodig was deze stellingen te bewijzen zou men daarvoor de lastige statistieken van Prof. SALTET kunnen aanvoeren.

Eerlijk gezegd hadden wij wel vermoed, dat gij half Amsterdam niet afbreken wilt, maar het nieuwe Amsterdam zoo goed mogelijk wilt opbouwen en bij de aan het nieuwe gestelde eischen even behoedzaam te werk wilt gaan als wij, slechts bereikbare zaken verlangen en met plaatselijke toestanden rekening houden. Zoo is er in hoofdzaak — en hoe kan het ook anders — tusschen ons overeenstemming.

Wie stellingen beoordeelt heeft het nu eenmaal gemakkelijker dan wie stellingen formuleert. Onze vrees dat de hygiënisten door hooge eischen verbeteringen onmogelijk maken, is, zoo blijkt nu, door uwe stellingen ten onrechte gevoed. Gij zoudt uwe bedoeling stellig duidelijker hebben gemaakt, indien gij verschillende eischen voor nieuw te bouwen en voor reeds gebouwde woningen hadt voorgesteld. (Red.).

Aan Dr. M. W. PIJNAPPEL.

Waarde Collega!

Het kan door redactie noch lezers van dit *Tijdschrift* gewenscht worden, dat op al de verschillende opmerkingen door U over mijn brochure gemaakt, door mij van replek wordt gediend, te minder waar uw ervaring en de mijne omtrent leekenopinions over alcoholwerking blijkbaar zoo verschillen, dat wij eventueele voorlichting wel geheel anders *moeten* inkleeden.